

КОЛЕКЦІЇ ТА ЗІБРАННЯ НДІ «МИКОЛАЇВСЬКА АСТРОНОМІЧНА ОБСЕРВАТОРІЯ»

Г.І. Пінігін, Ж.А. Пожалова, Л.Г. Карякіна
НДІ «Миколаївська астрономічна обсерваторія» (Миколаїв)

Миколаївська астрономічна обсерваторія заснована в 1821 р. у якості морської за розпорядженням Головного командира Чорноморського флоту, адмірала Олексія Самуїловича Грейга. Першим директором обсерваторії став випускник Дерптського університету, учень геніального Вільгельма Струве – Карл Христофорович Кнорре, який поряд з астрономічним забезпеченням Чорноморського флоту багато уваги приділяв проведенню науково-дослідних робіт в області астрономії і геодезії. Великі заслуги К. Кнорре у справі оснащення обсерваторії першокласними на той час інструментами, що замовлялися в кращих європейських майстрів, а також у питанні формування наукової бібліотеки обсерваторії. До 1911 року обсерваторія знаходилася в Морському міністерстві, а з 1912 р. МАО стала одним із південних відділень Пулковської обсерваторії. При передачі обсерваторії у власність Головної астрономічної обсерваторії в Пулкове Морське міністерство забрало всі цінне устаткування, залишивши бібліотеку і незначну частину устаткування, яка збереглася до наших днів і експонуються в музеї обсерваторії. Найтяжкі роки Громадянської війни і німецької окупації під час Великої Вітчизняної війни не принесли великого збитку Миколаївській обсерваторії. В 1992 році Миколаївська астрономічна обсерваторія стає самостійною науковою установою України та зі статусом науково-дослідного інституту з 2002 року. На території обсерваторії, що займає близько 7 га, збереглися унікальні будівлі 19 століття функціональної спрямованості, основним з яких є Головний будинок обсерваторії, побудований у 1821-29 рр. по проекту головного архітектора Чорноморського адміралтейства Ф.І. Вунша. З 1963 р. він є пам'ятником архітектури національного значення (№535), а в 1991 р. затверджена історико-культурна територія «Обсерваторія». У березні 2007 р. Миколаївську обсерваторію було занесено до Попереднього списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО від України.

Згодом накопичувалися експонати для музею, багатолітні матеріали спостережень, склотека фотознімків та ще багато інших зібрань, які стали вже історичними цінностями. Гордістю музею є три інструменти фірми Репсольд (Гамбург). *Меридіанний круг Репсольда (МКР, D=150 mm, F= 2150 mm)* в 1834 році був замовлений В.Я. Струве для Пулковської обсерваторії та в 1840 році приступив до регулярних спостережень зірок диференціальним методом. В 1955 році він був перевезений у Миколаїв і після реставрації на ньому почалися спостереження. Декілька разів виконувалася модернізація реєструючих приладів і за більш ніж 40 років на МКР було отримано 9 різних каталогів положень зірок. В 2002 році МКР був переданий в музей МАО і знаходиться в спеціально побудованому для нього в 1955 році дерев'яному павільйоні. У музеї експонується *переносний вертикальний круг (D=40 mm,*

$F=50$ см) виготовлений фірмою Репсольд у 1868 році. Він використовувався другим директором МАО І.Є. Кортаці для проведення астрономо-геодезичних робіт на узбережжі Чорного моря і дозволяв одночасно визначати широту і довготу місця. Ще один інструмент Репсольда - *вертикальний круг* ($D=108$ мм, $F=140$ мм) був замовлений у 1897 році директором Пулковської обсерваторії О.А. Баклундом для Одеського відділення Пулковської обсерваторії, де в 1899 році на ньому почалися регулярні спостереження. Об'єктив інструмента був виготовлений Штейнгелем у Мюнхені. В 1913 році інструмент був перевезений у Миколаїв і встановлений у спеціально побудованому павільйоні до моменту відкриття Миколаївського відділення Пулковської обсерваторії. Він працював до 1985 року, і на ньому було отримано 5 абсолютних каталогів схилень зірок. В даний час вертикальний круг відреставрований і переданий у музей.

Заслуговує особливої уваги *колекція астрономічних годинників*, яка містить десять унікальних високоточних механічних годинників, виготовлених у 18-20 ст. відомими англійськими, голландськими, німецькими та вітчизняними майстрами. Серед них *настільний годинник Norton №1767*, виготовлений фірмою Ердлі Нортону, який мав ступінь майстра і працював в Лондоні між 1760-1792 р.р. *Настінний зоряний годинник Нохви №24* виготовлено фірмою Ховью (Амстердам) у 1875 р. і придбано другим директором МАО І.Є. Кортаці для спостережень на меридіанному крузі Єртеля. А от *середній годинник Tiede № 38*, виготовлений фірмою Тіде (Берлін), належав адміралу графу Литке і був куплений обсерваторією після його смерті в 1884 р. за 400 руб. з метою зберегти пам'ять про велику людину. Унікальними експонатами є два *маятникових зоряних годинника Riefler №12 і №519*, виготовлених фірмою Ріфлер (Мюнхен) в 1894 і 1927 рр., які укладені в мідний і скляний ковпаки для підтримки постійного тиску усередині. Перший з них був встановлений Ріфлером в 1898 р. в Одеському відділенні Пулковської обсерваторії, а потім в 1913 року з іншим устаткуванням був переданий в Миколаївську обсерваторію. У свій час це був кращий по точності годинник і використовувався при спостереженнях на пасажном інструменті аж до 50-х років ХХ сторіччя. Ще один експонат - *астрономічний годинник Shortt №35*, виготовлений фірмою Шорта (Лондон) у 1931 р. і придбаний обсерваторією в 1932 році, довгий час був найкращим в СРСР по точності. Він складається з двох маятників - вільного і вторинного, коливання яких автоматично синхронізуються. У колекції НДІ МАО є 3 екземпляри *годинників Федченка та годинник Брижжева*, які виготовлені в 1950-70^х роках у Харкові. Варто помітити, що до винаходу атомних годинників астрономічні годинники Федченка виконували функції хоронителів часу в СРСР.

У фонді музею НДІ МАО є близько 20 *астрономо-геодезичних і навігаційних приладів*, у тому числі морські компаси, секстант Negretti & Zambra (друга половина 19 ст., Лондон), сонячний годинник (фірма ЗЕТЕРЪ, Москва), еталон метра (близько 1830, Париж), місячний глобус (1849, Вена), пасажний інструмент "Бамберг 6353" (початок 20 ст.) та інш. Також в музеї є

малоразмерна портретна галерея відомих астрономів (16 портретів, 20 століття), а в 2006 р. до 185-річчю МАО миколаївська художниця І.О. М'яло створила і піднесла в дарунок обсерваторії *портретну галерею директорів та видатних особистостей в історії МАО*, яка содержит 12 портретів і тепер прикрашає музей обсерваторії.

Цікавою частиною музейного зібрання МАО є бібліотечний фонд. Архівні матеріали свідчать, що в середині 19 століття на придбання книг витрачалось більш половини щорічного бюджету обсерваторії, а перший бібліотечний каталог, що нараховує 2600 найменувань книг та брошур і близько 8000 одиниць фонду, був створений особисто К. Кнорре в 1871 році перед звільненням його з посади директора, на якій він пробув 50 років. До найбільш цінних періодичних видань відносяться *зібрання журналу "Astronomische Nachrichten"* з 1823 по 1933 рр., у якому 250 томів, починаючи з першого, 173 випуска *Морського збірника* за 1854-1903 рр., що публікувався в С.-Петербурзі, 83 тома (всього видано 86 томів) відомого Енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона, виданого в дореволюційній Росії в 1890-1907 рр. Серед друкованих стародавніх видань і рукописних документів можна відзначити *"Геометрію" Рене Декарта* (1683 р., Амстердам), стилізоване під старовину видання *"Нової астрономії" Йоганна Кеплера* (1929, Мюнхен-Берлін), ювілейне факсимільне видання манускрипту *"Про обертання небесних сфер" Миколи Коперника* (1972, Лондон-Варшав-Краків). Зібрання креслень, карт і атласів містить *архітектурний ескіз головного будинку обсерваторії* (два варіанти, 1820-21 рр.), *17 планшетів Атласу Бодє* (1801р., Берлін), *23 карти Атласу Чорного моря* (опис капітан-лейтенанта Є.І. Манганарі, 1841 р., гравіровано в С.-Петербурзі).

Ще одна невід'ємна частина музейного зібрання – архівний фонд обсерваторії, у якому зберігається багатий матеріал, що охоплює всю її історію. Важливо те, що при передачі обсерваторії з Морського відомства було прийняте рішення залишити архів в обсерваторії. Систематизований архів *науково-організаційної документації* за 1821-1967 рр. містить близько 650 одиниць збереження, *наукової документації* 1924-1953 рр. - більше 200 одиниць збереження. Крім того, є *наукова документація по інструментах* (журнали спостережень і обробки), фото- і відео- матеріали, створена електронна база по фотоматеріалах з особистих архівів співробітників обсерваторії та інш.

На закінчення треба сказати, що дотепер астрономічний музей Миколаївської обсерваторії офіційно не зареєстрований і має бути велика робота зі складання опису музейних експонатів у відповідності з існуючими вимогами. Робота з інвентаризації і збереження історико-астрономічної спадщини МАО ведеться в рамках пошукової теми "Історико-астрономічні дослідження". Очевидно, що є насушня потреба вивести її на більш серйозний рівень із залученням фахівців в галузі музейної та архівної справи.